

УДК 1(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(86).2023.275317

УТВЕРДЖЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В МОДЕРНІЙ УКРАЇНІ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДИСКУРС

Валентин КРИСАЧЕНКО

orcid.org/0000-0002-4965-2750

доктор філософських наук, професор,

завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Дослідження присвячене виявленню підстав та чинників утвердження демократії в Україні пострадянської доби. До об'єктивних підстав утвердження демократичних цінностей належать національні традиції, територіальна та духовна соборність українців, розвинене громадянське суспільство. У сукупності вони створюють підстави формування в Україні основних засад консолідованої демократії. Основні виклики та загрози для демократії в Україні пов'язані з функціонуванням артефактів тоталітарного суспільства в сфері управління, економіки, культури, ідеології, а на сучасному етапі – з повномасштабною агресією РФ проти України.

До внутрішніх загроз слід віднести існування конфронтаційних ліній розмежування в суспільстві (регіональна опозиція, тіньова економіка, корупційні схеми, соціальна несправедливість, конфесійне протистояння, спротив утвердженню державної мови та ін.). Головними зовнішніми загрозами є втручання РФ у суверенні права України на реалізацію власної стратегії розвитку.

Гарантією побудови консолідованої демократії в Україні є громадянське суспільство, котре виконує двоєдину креативну функцію: з одного боку, воно виступає ініціатором та донором позитивних демократичних зрушень в країні, з другого – виконує функції публічного контролю діяльності всіх гілок влади у дотриманні ними конституційних засад державного життя. Фундаментальним набутком консолідованих зусиль влади і громадянського суспільства є законодавчо підкріплений інтеграційний курс України.

Ключові слова: Україна; консолідована демократія; національні інтереси; транзитивний перехід; громадянське суспільство; російсько-українська війна; артефакти тоталітаризму.

APPROVAL OF DEMOCRACY IN MODERN UKRAINE: EUROPEAN INTEGRATION DISCOURSE

Valentyn KRYSACHENKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Head of the Military and Patriotic Education Department of RIUS

Annotation. The study is dedicated to identifying the grounds and factors for the establishment of democracy in post-Soviet Ukraine. The objective grounds for establishing democratic values include national traditions, the territorial and spiritual unity of Ukrainians, and developed a civil society. Taken together, they create the basis for the formation of the main foundations of a consolidated democracy in Ukraine. The main challenges and threats to democracy in Ukraine are related to the functioning of the artefacts of a totalitarian society in the spheres of management, economy, culture, ideology, and, at the current stage, the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Internal threats include the existence of confrontational dividing lines in society (regional opposition, shadow economy, corruption schemes, social injustice, confessional confrontation, resisting the establishment of the state language, etc.). The main external threats are the interference of the Russian Federation in the sovereign rights of Ukraine to implement its own development strategy.

The guarantee of building a consolidated democracy in Ukraine is the collective will of the society itself, which performs a dual creative function: on the one hand, it acts as an initiator and donor of positive democratic changes in the country, on the other, it performs the functions of public control over the activities of all branches of government in their observance of the constitutional principles of state life. The fundamental result of the consolidated efforts of the authorities and civil society is Ukraine's legislatively supported integration course.

Key words: Ukraine; consolidated democracy; national interests; transitive transition; civil society; Russian-Ukrainian war; artefacts of totalitarianism.

Сучасна Україна переживає один із найскладніших періодів у своїй історії. З одного боку, збулася віковична мрія українського народу про вивільнення від іноземного гніту та здобуття державної незалежності, з другого – постали численні виклики та загрози її існуванню, пов'язані як із внутрішніми пострадянськими реліктами, так і з відвертими зовнішніми зазіханнями на її суверенітет та територіальну цілісність. За цих умов проблемою загальнонаціонального значення є обрання таких стратегій та пріоритетів розвитку держави, котрі б максимальним чином відповідали національним інтересам України. І центральне місце серед них займає відповідь на питання, який тип держави ми вибудуємо, яку форму політичної системи управління ми утверджуємо для нинішнього та наступних поколінь громадян України. Транзитивний рух в напрямку до консолідованої демократії постає як вияв здатності певної системи до самоорганізації та розвитку. Це передбачає наявність певної множини однорідних елементів (громадян), між якими налагоджені сутнісні причинно-наслідкові зв'язки. Функціональну ефективність забезпечують структурні складові координаційного та управлінського штибу,

котрі отримують/не отримують зворотну відповідь щодо правильності здійснених актів. У такому випадку зовнішнє втручання в існуючу систему взаємодії постає чинником деструктивним, загрозою для збереження цією системою власної ідентичності. Для демократичного транзиту українського суспільства важливо віднайти такі системні регулятиви, які були б здатні виконувати стабілізаційну функцію як із подолання внутрішніх біфуркацій, так і зовнішніх загроз.

У контексті євроінтеграційного дискурсу України **об'єктом** дослідження постає модерне українське суспільство, **предметом** – консолідована форма демократії як оптимальний стратегічний пріоритет транзитивних змін в Україні. Підсумкова **мета** – сформулювати базові концепти утвердження моделі консолідованої демократії в Україні та визначити шляхи її подальшої оптимізації в євроінтеграційному вимірі.

Визначальними **методологічними підставами** пошуку є політичний аналіз, системний підхід та ціннісна верифікація здійснюваних трансформацій.

Отримані результати. Особливості демократизації посттоталітарних режимів, котрі постали на руїнах колишніх колоніальних імперій, досліджували

Дж. Андерсон, Б. Геддес, К. Джаггерс, Р. Дуренспліт, Р. Інглгарт, Дж. Райт, Д. Робінсон, Д. Філпотт та ін. Процесуальні особливості трансформації української політичної реальності і ліквідації зовнішніх загроз стійкості соціуму аналізували В. Андрущенко, Є. Бистрицький, Д. Видрін, М. Жулинський, А. Колодій, В. Кремень, М. Михальченко, В. Полохало, З. Самчук та ін., котрі, зокрема, звернули увагу на ситуативність визначення пріоритетів розвитку та певну непослідовність в їх здійсненні. Надійне емпіричне підґрунтя для розуміння стану та динаміки трансформаційних змін міститься в соціологічних узагальненнях І. Бекешкіної, О. Вишняка, Є. Головахи, В. Небоженка, А. Ручки, В. Паніотто та інших аналітичних матеріалах академічних та незалежних громадських дослідницьких центрів.

У своєму історичному розвитку людство апробувало найрізноманітніші **форми суспільної організації**, включаючи найвищу з них – державну. Їхнім осердям постає тип політичної системи управління, починаючи від абсолютистських деспотичних режимів і закінчуючи такими, що ґрунтуються на різноманітних варіантах народовладдя. В контексті людиновимірності, відповідності інтересам та потребам переважної більшості населення країни саме демократія постає найоптимальнішим варіантом самоорганізації людських спільнот.

У стародавні часи постали **розвинені демократії** еллінського та римського зразків. У V ст. до н. е. народ («демос») Афін інституалізував власне право на повноцінну участь у вирішенні важливих справ свого колективного буття; згодом подібна практика стала нормою фактично для всіх античних полісів

(міст-держав), включаючи і численні поселення на теренах Північного Причорномор'я. В Римі набуло подальшого розвитку право громадян на участь у державному управлінні, законодавче обґрунтування якого стало підвалиною сучасного європейського правочинства. У Новий час в Європі структуруються «нації-держави» з активними громадянськими суспільствами, в яких поєднуються переваги представницької (виборної) та прямої демократії.

Органічною складовою розбудови демократії в Західній Європі стало утвердження принципу **солідаризму**. Як явище, якому притаманна спільність інтересів та одностайність у прийнятті та виконанні рішень, воно властиве людству віддавна. А в науковий обіг це поняття на початку XIX ст. увів французький соціолог П. Леру; згодом **концепція солідаритету** знайшла підтримку та розвиток у працях А. Жіда, Е. Дюркгейма, Г. Пеша [1]. Кінцевою метою солідарної демократії є досягнення добробуту народу. **Демократизація стала визначальною тенденцією еволюції політичних форм держав світу з часів європейських буржуазних революцій.**

В українському суспільстві завжди спиралися на **громадський консенсус та колективну волю громади**, яка набиравала особливого значення в часи боротьби за власну незалежність і державність. Зокрема, в Запорозькій Січі вона вивершувала систему ціннісних категорій і «включала рівність, свободу громадянського голосу, чуття товариства як корпоративної рицарської належності та солідарності, підпорядкованість меншості рішенням більшості, громадянську дисципліну» [18, с. 109]. В цьому контексті демократичні зміни в українському

суспільстві розвивались у річищі загальноєвропейських тенденцій, зазначаючи, однак, постійного деструктивного впливу з боку російської імперії. Ефективною відповіддю як на внутрішні негаразди, так і на зовнішні агресивні впливи постає згуртованість всіх громадян навколо загальнонаціональних цінностей та інтересів, консолідація суспільства на демократичних засадах.

Транзитивний перехід

Для оцінки сучасних підвалин цього процесу особливого значення має концепція американського політолога С. Гантінгтона про **хвилі демократизації**. Невдовзі після розпаду СРСР, у 1993 р., вчений запропонував періодизацію цього процесу на три хвилі-етапи: перша, тривала, хвиля – 1828–1926 рр.; друга, коротка, хвиля – 1943–1962 рр.; третя хвиля демократизації розпочалася в 1974 р. [2, с. 275]. Прикметно, що після обох перших хвиль демократизації спостерігались і відступи, пов'язані з реваншем автократизму: перший – у 1922–1942 рр. і другий – у 1958–1975 рр. Остання хвиля ще триває, хоча в її процесі спостерігаються і збочення, і гальмування, навіть виразні регресивні рухи назад до тоталітаризму. Її піком, безумовно, слід вважати теперішню російсько-українську війну, в якій агресор кинув виклик не лише Україні, але й усьому цивілізованому світу.

Сама трансформація посттоталітарного суспільства в демократичне становить собою **транзитивний перехід**. Процесуальність транзитивного переходу Гантінгтон поділяє на **чотири фази**: початкова лібералізація (розлад тоталітарності); посилення антидемократії (реванш артефактів); нормативна

лібералізація (формування законодавчого поля); демократична консолідація (повсякденність демократії). На етапність транзитивних змін особливу увагу звертає Д. Ростоу [17]. Започатковується все при наявності певних **передумов**, важливою ознакою яких є виявлення національного єднання. Далі відбувається **боротьба за зміну існуючого режиму**. Потому уможлиблюється настання фази прийняття рішень, тобто **законодавчо інституалізується демократія**. І на останньому, заключному, етапі відбувається звикання до її норм і принципів, вона стає **нормою життя**. Для Ф. Шміттера початок транзиту характеризується консолідацією навколо демократії політичної еліти; тому настає лібералізація сфери державного управління та ринкова трансформація економіки; підсумком є звикання до демократії, її закріплення та соціалізація у вигляді високого рівня життя [22].

Оптимальним результатом реформацийних процесів у посттоталітарних державах має бути досягнення **стану консолідованої демократії**. Рівень зрілості такого суспільства оцінюють за трьома взаємопов'язаними критеріями: конституційним, ціннісним, поведінковим [3; 4]. **Конституційний** рівень відображає прийняття як нормативних для своєї змагальної та креативної діяльності основними політичними акторами усталених суспільством та владою демократичних законів, інститутів та процедур. Можливість тих чи інших конституційних змін розглядається лише як наслідок широкого громадського обговорення та виявлення **референдного** ставлення до інновацій. **Ціннісний** характеризує сприйняття самим суспільством демократичних регулятивів

свого життя як найприйнятніших та безальтернативних. На рівні повсякдення практикуються принципи толерантності та солідарності, спрямовані на пошанування етнокультурного розмаїття соціуму. **Поведінковий** пов'язаний із зміною масової свідомості в напрямку унеможливлення існування політичних партій чи груп, котрі ставлять під сумнів ефективність демократичних механізмів організації суспільства. На практиці це має означати такий стан виборчих перегонів, за яких жодна з впливових політичних сил не планує, не готується і не використовує для цього недемократичні засоби та механізми набуття влади. Повною мірою ця вимога стосується і тих партій, які на даний момент знаходяться при владі.

Консолідація (лат. *consolidatio* – зміцнення, об'єднання) означає зміцнення, об'єднання, згуртованість людей для досягнення спільної мети. Її здійснення передбачає: наявність певної множини суб'єктів дії/поведінки, визначення спільної зацікавленості, знаходження механізму/чинника згуртування. Варіативність кожного із названих компонентів породжує різновиди консолідації: національну, політичну, соціальну, етнічну, територіальну, ціннісну, ситуативну, громадянську, навіть кримінальну та анархістську [9]. В кожному конкретному випадку об'єднання зусиль всіх учасників дає змогу істотно посилити сукупний ефект можливостей кожного з них, позбавляючи необхідності долати ентропію неузгодженості ціннісними ресурсами. В такому разі для всіх громадян держави життєво важливим є пошук і використання таких механізмів взаємодії між собою, які б створювали максимальний ефект корисності для

кожного з них, тобто утверджували демократичні принципи співжиття.

Шлях до консолідованої демократії звично іменується **політичним транзитом**. Причому долання його не обов'язково має завершитися утвердженням саме цієї моделі організації суспільства. Інакше кажучи, не йдеться, з одного боку, про лінійний вектор суспільного розвитку в метафізично заданому напрямку, а з другого – жорстку детермінацію його телеологічними (цільовими) чинниками. Така методологія обґрунтування притаманна насамперед **утопічним доктринам**, для яких переживання майбутнього ідеального стану буття постає як виправдання скороминущості та недосконалості їхнього теперішнього існування. Навзаєм рух у напрямку до консолідованої демократії вимагає відмови від декларативності та апологетичності, а передбачає конструктивну діяльність повсякденно і повсякчасно.

Водночас на політичній мапі світу залишались і залишаються різноманітні інші політичні режими, включно з тоталітарно-авторитарними та монархічно-деспотичними. В подібних умовах для кожного із нових політичних учасників міжнародних відносин справою власного існування постає **стратегія майбутнього розвитку**, та парадигма, за якою буде налагоджуватися устрій їхньої держави.

Цілком можливими також постають варіанти, коли **бажане видається за дійсне**. Для молодих постколоніальних суверенів це відбувається, на думку С. Гантігтона, під впливом зовнішніх детермінант. Колишні метрополії полишають по собі спадок у вигляді ментальної та політичної орієнтації місцевої еліти

на авторитарний стиль управління з відповідними засобами та принципами досягнення контролю над суспільством. У такому випадку завжди існує загроза реанімації системи примусу та авторитаризму, закамуфльованих під різноманітні «фасадні демократії». В подібних «псевдодемократіях», «демократіях без демократії», «фанерних демократіях» тощо на зовнішній вжиток демонструються система багатопартійності, свободи громадських зібрань, виборчі перегони та ін., тоді як насправді в таких країнах має місце панування тих чи інших кланів чи груп інтересів. Постають різноманітні загрози та виклики: використання демократичних механізмів для утвердження авторитаризму (заяканий електорат), розмивання демократичних цінностей посиленнями на унікальність власної культури (цивілізації), на трудності «перехідного» періоду тощо. Гіркий досвід низки латиноамериканських, африканських та азійських країн, деяких пострадянських республік є переконливим підтвердженням слушності такого висновку. Республіка Білорусь – чи не найяскравіший приклад подібної мімікрії на пострадянському просторі.

Напрямки українського транзиту

Набуття в 1991 р. державної незалежності стало необхідною умовою для здійснення **трансформацій України в демократичному напрямку**. Утвердження молодій державі як самодостатнього суб'єкта міжнародних відносин вимагало легітимації у світовому співтоваристві, формування системи національних інтересів та безпекових гарантій, визначення стратегічних орієнтирів розвитку держави. На практиці це означало

скидання із себе статусу колоніальної території (об'єкта інтересів) і розбудову незалежної держави [6]. Основними складниками цього процесу поставали: перехід від тоталітарного до відкритого суспільства; здійснення соціальних, культурних та економічних реформ; формування основних гілок влади, зокрема центрального і місцевого управління; реалізація прав громадян у задоволенні своїх культурних, релігійних та інших свобод тощо. Кардинального значення при цьому набувала обрана **модель**, на основі якої і здійснюватиметься відповідна трансформація.

Відповідно **напрямки транзиту** визначились такі: утвердження демократичних цінностей; формування громадянського суспільства та модерної політичної нації; перехід на принципи ринкового господарювання; інтеграція в європейське співтовариство. Все це вимагало рішучого відмежування, а у разі потреби – і конструктивного подолання, від спадщини радянського тоталітарного режиму у всіх сферах суспільного буття – політиці, культурі, освіті, економіці.

Розбудова незалежної України вимагала рішучої відмови від системності тоталітаризму, причому не лише в політиці, але й і в повсякденному житті та свідомості людей. Політичний суверенітет доповнювався правами громадян на волевиявлення, цінності та переконання, визначення пріоритетів розвитку. Утверджувались багатопартійність, конфесійне різноманіття, мультикультурність, соціальна справедливість, елементи ринкової економіки тощо.

Водночас **пострадянські артефакти продовжували співіснувати з модерними новаціями**. В політичній сфері – легальне функціонування партій та

груп ліворадикального (комуністичного) спрямування, в соціальній – зростання бідних та незахищених верств населення, в релігійній – домінування колоніальної конфесії, в мовній – відсутність послідовності та належної підтримки функціонування української мови як державної, в адміністративно-територіальному устрої – фактичне збереження системи управління радянського часу (виборне та номіноване центром керівництво), ігнорування загальнонаціональних пріоритетів та стратегій розвитку.

Соціальна інтеграція

Рух і досягнення консолідованого стану визначаються послідовними діями колективного українського соціуму до означеної мети. **Соціум** постає як єдність усіх гілок влади, громадянського суспільства та громадян держави у визначенні спільних пріоритетів соціально-ціннісного розвитку. В цьому процесі **демократизація** постає як вихідний концентр спрямування зусиль з утвердження обраної стратегії як духовно-практичної підвалини власного суспільного буття.

Транзитивний рух у напрямку консолідованої демократії своєю органічною складовою має різноманітні форми **соціальної інтеграції**. Консолідація передбачає досягнення певного якісного стану системи, всі елементи якої знаходяться в згармонізованому структурно-функціональному зв'язку. Креативними етапами (осередками, зонами) цього шляху і постає інтеграція певних структурних елементів у певну множину. Ті чи ті множини утворюються або на основі виявлення (ідентифікації) споріднених елементів, або ж шляхом надання неструктурованим елементам необхідних якостей [19,

с. 10–12]. У такому разі розрізняють соціальну інтеграцію в широкому та вузькому контекстах: у першому випадку – як згуртування однорідних складників у певну множину, у другому – введення до її складу позасистемних об'єктів з цільовою логістикою трансформації їх стану з потенційного до повноцінного сутнісного виявлення. На практиці це означає гуртування людей за спільними інтересами в зорганізовану спільноту – в першому випадку і створення рівних можливостей для самореалізації кожного з громадян – у другому.

У свою чергу функціональна активність державних інституцій має бути підкріпленою і зусиллями **громадянського суспільства**, котре постає одночасно і донором ціннісних ініціатив, і своєрідним легітимізатором тих чи тих дій влади. В широкому контексті має йтися про **соціальне партнерство**, причому як в ієрархічному вимірі, так і в горизонтальній площині. Вертикальна складова передбачає узгоджену, скоординовану діяльність органів управління загальнонаціонального, регіонального та місцевого рівнів з відповідним розподілом повноважень кожного з них та взаємодоповнюваності з метою досягнення сукупного кумулятивного ефекту управління. На горизонтальному, громадянському, рівні чи не найважливішою складовою постає співпраця (суспільне партнерство) учасників партійних перегонів за владу у визнанні і прийнятті ними **фундаментального критерію єдності – національних інтересів України**. В такому випадку всі партії та коаліції залишаються консолідованими навколо спільної стратегії розвитку держави з відмінністю лише в програмах щодо механізмів та засобів її реалізації.

Онтологічною підставою в цьому разі постає **спільний соціально-економічний інтерес**, еквівалентним мірилом якого є належний рівень добробуту всього населення. Інакше кажучи, демократична держава має одночасно бути і **державою соціальною**, в якій концентром зусиль планів та дій органів влади є інтереси всіх її громадян [7].

Інтеграція за інтересами – процес мультимісний і різноманітний, зумовлений самою природою цього атрибуту людського життя. Інтереси – це універсальне світовідношення людини, котре відображає напрямок її активності, діяльного чи ментального освоєння світу в пошуку інструментарію, здатного реалізувати власне цілепокладання, задовольнити свої насущні потреби. Залежно від місця людей у структурі соціуму їхні інтереси та потреби різняться між собою так само, як і можливості щодо їх задоволення. Тому-то і відбувається інтеграція індивідів за тим чи тим критерієм діяльності, щоб сукупними зусиллями вибудувати позитивну/ефективну евристику досягнення мети. Відбувається інтеграція за різноманітними ознаками: національною, мовною, політичною, релігійною, професійною, віковою, статевою, спортивною, територіальною і т. д. і т. п. Започатковані подібним чином об'єднання та організації і являють собою **громадянське суспільство держави**, цей своєрідний **пролегомен** консолідованої демократії в цілому.

Інтеграція за рівними можливостями становить невід'ємний атрибут досягнення соціально орієнтованого суспільства. Її спрямованість – **всебічна підтримка повноцінної соціалізації кожної особистості** незалежно від її походження, стану, раси, національності,

статі, віку, особливостей фізичного та індивідуального розвитку, професійності тощо. Для розвиненого суспільства звичним є гарантування права кожному громадянину на освіту, медичне обслуговування, пенсійне забезпечення, расову та гендерну рівність і т. п. Потужного звучання набуває рух за подолання засторог та упереджень щодо місця в суспільстві людей з певними особливостями розвитку – фізичними, розумовими, причому як вродженими, так і набутими з тих чи інших причин протягом власного життя. Як дискримінаційні мусять відійти у небуття поняття і терміни, пов'язані з ідентифікацією членів таких груп, як «інвалідів», «калік», «сліпих», «глухих», «придурків», «неповноцінних» та ін. Їхня інтеграція, введення до суспільного загалу як його повноцінних і повноправних членів мають бути імперативом як державної політики зокрема, так і зусиль громадянського руху держави загалом.

Громадянська ідентичність при цьому постає вирішальним критерієм сприйняття/несприйняття суб'єктами соціуму обраних пріоритетів розвитку суспільства, від чого безпосередньо залежить його здатність подолати існуючі та уникнути виникнення нових внутрішніх ліній розмежування. Отримання Україною 11 червня 2017 р. безвізового режиму з ЄС стало наслідком безумовних позитивних змін в нашій державі, включно з наближенням самоідентифікації її громадян до європейських норм. На той час 81,8% респондентів ідентифікували себе громадянами України (а не, наприклад, СРСР), 92,6% вважали себе українцями, а мовне спілкування вдома державною мовою практикувало 60,4% громадян [20]. Ці показники засвідчили

про разючі зміни за період транзиту в ціннісній переорієнтації громадян. І зовсім не випадково, що рф на окупованих територіях України здійснює цілеспрямований руйнівний вплив саме громадянської ідентичності їх мешканців із злочинним наслідком зміни ними законного громадянства.

Євроінтеграція

Євроінтеграційна стратегія розвитку України передбачає унормування національного законодавства згідно зі стандартами ЄС, включаючи і вимоги щодо органічного входження її громадян до модерної європейської ідентичності. Її модель розроблялась і впроваджувалась паралельно з правовими та економічними змінами і передбачала опертя на спільні загальноєвропейські цінності та інтереси: свободу пересування, місця проживання, місця працевлаштування, реалізації свого виборчого та представницького права в офіційних органах ЄС тощо [21]. Цілком очевидно, що наближення української громадянської ідентичності до європейського рівня потребує насамперед зламу внутрішніх стереотипів та упереджень, пов'язаних із побутуванням та агресивним нав'язуванням цінностей тоталітаризму.

В такому випадку **культурне та етнонаціональне розмаїття** соціуму здатне виконувати креативну функцію збагачення соціуму, збереження його єдності в різноманітності. Однак регіональні відмінності, індуковані ще радянською системою, і до цього часу впливають на ціннісні орієнтації населення. Показовими в цьому контексті є результати дослідження Центру Разумкова 5–9 березня 2021 р. щодо вступу України до ЄС. 58,8% від усіх респондентів висловились

позитивно, однак відмінності між регіонами є показовими: значне переважання на Заході (84%) і в Центрі (63%) і певна упередженість на Сході (38,5%) та Півдні (41,5%). Практиковані в цих регіонах за часів СРСР масштабна русифікація, етнозаміщення, індустріальні інфраструктурні проекти тощо призвели до істотних ментальних та соціальних трансформацій місцевого населення, наслідки яких відчуються і донині.

Подібні явища свідчать про **транзитивний стан ідентичності української нації**. В автократичному політичному суспільстві ідентичність населення визначалась шляхом його **ідентифікації** за імперськими/владними лекалами. Вихідним критерієм при цьому виступав сам **статус індивіда як частини державної власності**. В царській росії населення іменувалось «верноподданными», а за радянщини – «советским народом». Етнічна своєрідність сприймалася маргіналізовано, як неповноцінна, негідна уваги ознака індивіда. Звідси і номінація таких людей як «іногородців», а власне українців – як малоросів, недолюблених менших братів великоросів. Від радянщини також залишився синдром «совковості», котрий проявляється, свідомо чи під тиском інформаційної брехні, як потяг до чогось кращого, омріяного. Саме в ключі **конкуренції ідентичностей**, в якій одна із сторін використовує потужний арсенал заборонених засобів і прийомів, має розглядатися і повномасштабна агресія рф проти України.

У демократичному суспільстві процедурі ідентифікації повертається її первісне значення: **співвіднесення суб'єкта чи спільноти з родовим субстратом (діяльністю, сферою тощо)**. Змінюється сама логістика ідентифікації, її

повертаються об'єктивні критерії визначення сутності об'єкта інтересів. Підсумком постає з'ясування ідентичності об'єкта ідентифікації, причому це має вчинитись насамперед самим індивідом.

Таким чином, у **політико-правовому вимірі євроінтеграція вихідним началом повинна мати опертя на екзистенційні пріоритети буття України**: з одного боку, визначення чітких стратегічних пріоритетів її розвитку у напрямку всебічного захисту та забезпечення національних інтересів, з другого – утвердження верховенства закону, зокрема рівності перед ним всіх суб'єктів відповідальності. Стратегічна прозорість траєкторій розвитку стає своєрідним індуктором та організатором сукупних зусиль з опрідметнення визначених проєктів. Законодавча підвалина стає запорукою досягнення соціальної справедливості щодо забезпечення добробуту та достатку всіх громадян, що супроводжується витісненням негідної практики корупції, тіньової економіки, дискримінації за культурними, релігійними, віковими, статевими та іншими ознаками.

На **законодавчому рівні** проблема консолідації суспільства та євроінтеграція знаходили відображення в низці законів парламенту та указів президента, присвячених переважно гуманітарній проблематиці. Цільове спрямування має Указ Президента України № 534 від 1 грудня 2016 р. «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» [15]. Важливість цього документа визначається насамперед його з'явою – після чверті століття незалежності і третього року військової

агресії з боку РФ влада, нарешті, звернула увагу на потребу з'єдинення суспільства для досягнення цілей розвитку. Що ж стосується змістової частини указу, то в ній міститься вказівка для органів державної влади та місцевого самоврядування про визначення проблем єдності та консолідації «одним із пріоритетів їх діяльності» (ст. 1), а також доручено виконавчій владі розробити комплексний план заходів у цій сфері (ст. 2). Згадується феномен консолідації і в знаковому для України указі «Про національну безпеку» (№ 392 від 14 вересня 2020 р.), причому наголос робиться на його підвалинах: «Рішуче протистояти гуманітарній агресії, розвивати українську культуру як основу консолідації української нації та зміцнення її ідентичності» [16, п. 46].

Безперечно, саме **культура** була і є оберегом української нації, засобом її самозбереження та розвитку. І це її високе призначення відіграло неоціненну роль в часи бездержавності, коли інших механізмів збереження ідентичності народу не існувало. Але в нинішніх умовах, коли в культурі з'явився такий гарант і покровитель, як українська держава, до її ролі в демократизації суспільства необхідно залучати й інші можливості, пов'язані насамперед із діяльністю самих владних інститутів та громадянського суспільства. В іншому випадку апеляція лише до всемогутньої духовної сили культури сприймається тільки як один із прийомів уникнення інших дієвих механізмів розбудови консолідованої демократії.

У 2013 р., в розквіт правління В. Януковича, в надісланому до Верховної Ради Посланні Президента України також **декларувалась** потреба єдності українського соціуму і наголошувалось:

«Консолідація суспільства значною мірою забезпечується спільною національною культурою в широкому сенсі цього слова, яка охоплює етнічні особливості, світогляд, систему цінностей, мотиви соціальної поведінки» [12, с. 173]. А тим часом **потуга всієї державної машини діяла в прямо протилежному напрямку** і ухвалювались рішення, які **системно руйнували** цю саму єдність та згуртованість соціуму. Лише декілька прикладів: ліквідація Інститутів національної пам'яті, проблеми міжнародної безпеки, національної безпеки, подовження на 25 років терміну перебування військової бази РФ в Криму, широкий наступ на згортання співпраці з ЄС та НАТО і нікчемне, жалюгідне фінансування тієї ж сфери культури. Тобто влада діяла з точністю до навпаки: замість того, щоб креативно використати потенціал культури як засадничого складника всієї державної політики з консолідації суспільства, її використали лише як прикриття для вчинюваних дій з поглиблення в ньому внутрішніх ліній розмежування.

Як стан політичного розвитку **консолідована демократія передбачає високий ступінь внутрішньої організованості суспільства навколо певних ідей, інтересів та цінностей**. Інші політичні форми держав також декларують опертя на відповідні духовно-практичні виміри, однак практична наповнюваність їх змістом, як правило, не збігається з проголошеними деклараціями. Авторитарні за вихідне начало обирають верховну владу однієї людини, легітимність якої підкріплюється або традицією, або силою. Тоталітаризм доповнює цю модель відповідною метафізичною ідеологією та суцільним примусом. І лише

демократичний устрій постає як процесуальність особистого та колективного вибору із заданістю на відстоювання прав та інтересів кожного громадянина.

Прикметно, однак, що в кожній із згаданих державних форм непересічного значення набуває постать загальноновизнаного **лідера суспільства**, його пасіонарність і здатність заохотити громаду до скоординованих дій у певному напрямку. Але і в цьому випадку також принципового значення набуває сам зміст тих цінностей, які відстоює і транслює громаді провідник нації. Саме креативні якості лідера демократичної країни мають слугувати запорукою суспільної довіри до його діяльності. В цьому кориниться його принципова відмінність від авторитарних вождів, чий статус провідника держави досягається і підтримується тоталітарними засобами. Всі диктатори на кшталт фюрерів, дуче, каудильйо, генсеків є антиподами демократії, оскільки їхня влада забезпечується обмеженням людських свобод підданих.

У міжнародному співтоваристві значення особистості на чолі держави яскраво виявилось в часи протікання «третьої хвилі» демократизації. Аналітики звернули увагу на роль лідерів при переході від авторитарного правління до демократичного в 9 країнах, зокрема Бразилії, Гані, ПАР, Польщі, Чилі та ін. Контекст висновків такий: самі по собі лідери не можуть ані побудувати демократію, ані повернутись до тоталітаризму, але їхній досвід та вплив дає можливість стабільно рухатись до означеної загальнонаціональної мети [8, с. 10, 28]. А тому і **саме суспільство несе відповідальність** за те, яку людину воно уповноважило очолювати країну в складний

період реформування. Український досвід у цьому відношенні не може бути повчальним, оскільки жодному з обраних президентів так і не судилося стати дійсно загальноновизнаним лідером нації.

Загалом подібний стан узгодженості та взаєморозуміння у зрілому демократичному суспільстві Р. Даль іменує **поліархією**, тобто множинністю народоправства [5]. Фактично поліархія являє собою уніфікований варіант консолідованої демократії, сутнісними ознаками якої є: виборність посадових осіб, вільні і чесні вибори, право на мирні протестні зібрання, свобода слова, незалежна самоорганізація громадян (громадянське суспільство) та ін. Прикладними втіленнями принципів демократії постають такі показники: відмова від насильницьких засобів завоювання влади; відсутність примусу у завоюванні прихильності електорату; плюралізм соціально-ціннісного розмаїття у суспільстві; конфліктна напруженість ліній розмежування та зон бифуркації урівноважується високою мірою толерантності; розвинене та структуроване громадянське суспільство з достатнім рівнем політичної культури. Для очільника держави фундаментального значення набуває прийняття означених стратегій розвитку як особистої позиції, світоглядних переконань і мотиваторів до практичних дій. Поліархія вимагає модифікації поведінки лідера згідно з очікуванням громадянського суспільства. Український досвід не надто багатий позитивними прикладами щодо цього, оскільки лише один президент був обраний на другий термін (багато в чому завдяки «провальному» конкуренту-комуністу), а ще один мусив утікати з України через державну зраду.

Демократичний транзит передбачає також вивільнення суспільства від доктрин етатизму та патерналізму. **Етатизм** характеризує такий стан суспільного життя, в якому держава утверджує свою пріоритетність щодо прав громадян, підпорядковує суспільне буття своєму всеохопному впливу. Підконтрольними державі стають всі сфери діяльності: економіка, культура, освіта, наука, мистецтво, навіть приватне життя. Планова регламентація стає основним інструментом регуляції всіх видів діяльності, а люди відчужуються і від власності, і від самоуправління. В Україні артефакти етатизму все ще досить відчутні: співіснування планової, ринкової та тіньової економік, відчутна регламентація у сфері охорони здоров'я, культури, освіти, науки, соціальної підтримки та ін. Своєрідною персоніфікацією етатизму виступає **патерналізм**, сподівання та орієнтованість громадян на «батька нації», верховну владу як головний фактор їх захищеності. В Україні реліктом цієї парадигми є специфічна **управлінська дихотомія** очільників регіонів: повноваження глав органів представницької демократії (райради, облради) фактично дублюються паралельними посадовцями, главами відповідних адміністрацій, призначених Президентом України.

Випробування демократії

Повномасштабна агресія рф проти України з 24 лютого 2022 р. внесла фундаментальні зміни не лише в систему міжнародної безпеки, але й стала глобальним викликом цінностям самої демократії. На просторах України розгорнулася відкрита боротьба тоталітаризму в його найжахливішому політико-ідеологічному образі у вигляді рашизму, з

одного боку, та сил демократії і прогресу із захистом людських прав, свободи, гідності, незалежності та людяності – з другого. У цій війні Україна стала переднім краєм, форпостом у боротьбі добра зі злом, навколо якої об'єдналися та стали пліч-о-пліч практично всі демократичні держави та міжнародні організації всього світу.

У цій війні критичного випробування зазнав соціально-політичний та громадянський устрій України, зокрема, і на сам предмет успішності/неуспішності здійсненого нею транзитивного переходу до консолідованої демократії. Водночас, як зазначається у Всесвітній доповіді – 2023 від міжнародної правозахисної організації Human Rights Watch, опублікованій 12 січня 2023 р., російська агресія призвела до катастрофічних наслідків для цивільного населення. Зокрема, ООН повідомила про загибель щонайменше 6919 мирних жителів і понад 11 тис. поранених, але фактичні цифри набагато більші. Приблизно 6,5 млн. українців є внутрішньо переміщеними особами, а майже 5 млн. втікали як біженці до країн Європи. Приблизно 2,8 млн. українців перебувають у Росії та Білорусі, абсолютна більшість – проти їхньої волі.

В контексті утвердження демократичних цінностей доцільно виокремити два взаємопов'язаних виміри: консервативний та евристичний. Головним центром першого, **консервативного**, є певна консервація та обмеження демократичних прав і свобод населення держави, а другого, **евристичного**, – розкриття реальних та потенційних можливостей громадян, спільнот, об'єднань та організацій, зрештою – всієї держави зі створення нових модусів

національної безпеки, механізмів захисту європейської демократії загалом.

Консервативний вимір. Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. у зв'язку з військовою агресією рф проти України було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин цього ж дня. Саме цим указом була передбачена низка обмежень та заборон у системі демократичних наративів. Насамперед йшлося про місцеве самоврядування: на територіях, на яких введено воєнний стан, можуть утворюватися тимчасові державні органи – **військові адміністрації**. Виходячи з повноважень цих органів – оборони, цивільного захисту, громадської безпеки та порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян, – **концентром їхніх функцій та зусиль якраз і визначалась людина та світ її автентичного буття**. Рідна домівка, поселення, край та вся Україна проголошувались найвищою метою діяльності новостворених органів управління, і сама їхня діяльність визначилась загальнонаціональною потребою дати відсіч ворогу і забезпечити суверенітет та територіальну цілісність України. Таким чином, **введення інституту військових адміністрацій слід розглядати як конституційний крок із захисту української демократії загалом**.

Згідно з воєнними нововведеннями було визначено легітимним «порушувати у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності

держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на стійкість критичної інфраструктури, права і свободи людини, здоров'я населення» [11]. На виконання цієї вимоги воєнного стану було здійснено низку кроків з обмеження та заборони діяльності відверто проросійських партій, об'єднань, фондів та воєнізованих підрозділів. Загалом це засвідчило **принципову позицію української держави щодо захисту демократичних цінностей, прав і свобод її громадян**. Саме цінності демократії держава взяла під свій конституційний захист і натомість наклала відповідні обмеження на існування та поширення принципів матриці тоталітаризму.

Евристичний вимір. Безумовним свідченням демократичного устрою України є **консолідація зусиль громадянського суспільства та гілок влади в налагодженні спротиву російській агресії**. В умовах зовнішнього тиску на зневажання національних цінностей та самого існування України споконвічна внутрішня архетипова здатність нації до самоорганізації та відстоювання демократичних прав і свобод стала модусом ефективного спротиву агресору. Саме ця модальність буття нації утверджує її здатність до пасіонарного розвитку.

Демократичний устрій українського суспільства став вирішальним чинником налагодження ефективного спротиву агресору. Йдеться про такі синергетичні параметри: особистісний, спільнотний, національний, державний.

Через агресивне зовнішнє втручання на **особистісному рівні** постало усвідомлення незахищеності перед агресором

власного буття як самодостатньої особистості та творця власного «Я». Детермінантом буття при цьому поставали насильницькі чинники, котрі жодним чином не могли бути імплементовані в прогностичний світ індивідуального вектора розвитку індивіда. **Індивідуальний спротив** небажаним змінам поставав при цьому **природною захисною реакцією** на зовнішню агресію суб'єкта впливу. Реальне і нічим не обмежене зло і насильство, привнесене в українське суспільство російськими потворами, викликало до життя стан **гормезису, тобто стресової реакції на вітальні біфуркації довкілля**. **Гормезис** очищає організм, причому діє як на фізіологію, так і на психологію людини, концентрує життєві потенції на подолання чинників збудження, неспокою та загроз. Інакше кажучи, громадяни України виявились **внутрішньо мобілізованими** і здатними ціною навіть власного життя давати відсіч ворогу задля захисту національних цінностей.

У свою чергу архетиповий код українців до самоорганізації спонукав до активізації дій існуючі громадські організації та об'єднання, а також викликав до життя нові форми громадської солідарності та дії. **Спільнотний спротив ворогу** виявився в найрізноманітніших формах, найпоказовішими з яких стали сили територіальної оборони та волонтерський рух. Єдність нації знайшла свій вираз практично в одностайній оцінці російської агресії як загального лиха, спільної загрози для всіх в Україні сущих, подолати яку можна лише силами всієї громади, об'єднаними зусиллями. В цьому ж контексті і виявилось чітке розуміння європейськості України, її належності до кола цивілізованих країн.

Для всього українського суспільства повномасштабна війна стала катастрофічною і в контексті його організованості та стійкості. З 24.02.2022 р. з України змушені були виїхати понад 17 млн. громадян, а на кінець року змогло повернутися лише близько 9,2 млн. осіб. Отже, біженці склали майже 7,9 млн. осіб, а внутрішньо переміщені – приблизно 5,9 млн. осіб. Попри всю трагічність подібних процесів з'явилась вимушена можливість своєрідної перевірки (верифікації) на міцність та порівняння на стійкість демократичних цінностей української та європейської спільнот. І з'ясувалась не просто їхня сумісність, а **родова то-тожність**, співмірність в аксіологічному вимірі. Водночас ситуативна компаративістика інтеграції біженців в європейське повсякдення створила можливість отримати неоціненний **особистий досвід** реалізації основних прав і свобод людини на практиці.

Воля і боротьба всієї нації за демократичні цінності знайшли гідну підтримку у світі і були високо оцінені міжнародними організаціями. Зокрема, Європарламент цьогогоріч своєю головною нагородою у сфері прав людини – **премією Сахарова «За свободу думки»** – віншував саме Український Народ. Президентка Європарламенту Роберта Метсола з нагоди присудження високої нагороди відзначила: «Немає нікого більш гідного цієї премії. Ця нагорода – для українців, які воюють на фронті, для тих, хто був змушений виїхати, тих, хто втратив рідних та друзів, усіх тих, хто встає та бореться за те, у що вірить. Я знаю, що хоробрий народ України не здасться і ми разом з ним».

Висновки

Розпад колоніальної системи і вибір новими незалежними державами суверенної стратегії розвитку засвідчили існування закономірної тенденції до обрання ними демократичної моделі трансформації суспільства. При цьому транзитивний перехід відбувається в умовах спротиву реліктів тоталітарних систем, викликів з боку колишніх метрополій та подолання конфліктогенних ситуацій і зон біфуркації всередині соціуму. Онтологічними підвалинами успішного руху України до консолідованої демократії є: територіальна цілісність України, соборність української нації, демократичні традиції самоорганізації українського суспільства, опертя на позитивний досвід розбудови зрілої демократії в розвинених країнах.

У процесі руху в напрямку консолідованої демократії суспільство стикається з низкою викликів та загроз, без подолання яких реалізація демократичної стратегії значно утруднюється. До внутрішніх загроз слід віднести існування конфронтаційних ліній розмежування в суспільстві (регіональна опозиція, тіньова економіка, корупційні схеми, соціальна несправедливість, конфесійне протистояння, спротив утвердженню державної мови та ін.). На управлінському рівні спостерігається неузгодженість дій між різними гілками влади та незавершеність реформ всередині кожної з них, розбалансованість повноважень центральної та місцевої влади, розходження між існуючим законодавчим полем стратегії демократизації України та реальною практикою його опрідметнення. Головними зовнішніми загрозами є втручання рф у суверенні права України на реалізацію власної стратегії розвитку.

Різноманітними засобами гібридної війни агресор порушує територіальну цілісність держави, здійснює політичний, інформаційний, економічний та інший деструктивний вплив, спрямований на порушення стійкості та згуртованості українського суспільства.

Гарантією побудови консолідованої демократії в Україні є колективна воля самого соціуму, засвідчена у визначенні національних інтересів країни, орієнтирів та пріоритетів її розвитку, засобів інтеграції у міжнародному співтоваристві та забезпеченні прав і свобод своїх громадян. Сформоване громадянське суспільство виконує двоєдину креативну функцію: з одного боку, воно виступає ініціатором та донором позитивних демократичних зрушень в країні, з другого – виконує функції публічного контролю діяльності всіх гілок влади у дотриманні ними конституційних засад державного життя. Фундаментальним набутком консолідованих зусиль влади і громадянського суспільства є законодавчо підкріплений інтеграційний курс України. Евристичне значення при цьому набуває обрана в самому ЄС модель консолідованої співпраці різних держав за основними свободами: громадянських прав, економічного та культурного простору, товарів та послуг, національної безпеки.

Реалії повномасштабної війни поставили своєрідним каталізатором євроінтеграційної стратегії України. Вже 28 лютого 2022 р. була подана заявка на членство в ЄС, а 23 червня цього ж року Рада ЄС ухвалила надати Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Ця формальна подія є принциповою констатацією вагомих зрушень у розбудові демократії в Україні, в її органічній належності до європейської цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гай-Нижник П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні. *Гілея*. 2011. Вип. 44 (2). С. 5–24.
2. Гантінгтон С. Ф. Три хвили демократизації. *ДЕМОКРАТІЯ: антологія / упоряд. О. Проценко*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 574–582.
3. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. Київ: Альтерпрес, 2004. 100 с.
4. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура. *ДЕМОКРАТІЯ: антологія / упоряд. О. Проценко*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 882–942.
5. Даль Р. А. Демократичні трансформації. *ДЕМОКРАТІЯ: антологія / упоряд. О. Проценко*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 563–573.
6. Колодій А. Ф. До питання про політичний режим в Україні (спроба транзитивного підходу). *Сучасність*. 1999. № 7–8. С. 84–96.
7. Крисаченко В. С. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. № 2 (79). С. 8–29.
8. Лавенталь А. Ф., Битар С. От авторитарного правління к демократическому управлению. Stockholm: International IDEA/MUDCH, 2018. 86 с.
9. Петухова О.В. Консолідація: сутність та види. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 3. С. 130–135.
10. Права людини і місцева демократія / упоряд.: Буров С., Величко Н. та ін. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2017. 92 с.
11. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (24.02.2022).
12. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ: НІСД, 2013. 576 с.
13. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII

від 5 лютого 2015 р. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#n91>

14. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 21 квітня 1997 р. Редакція від 18.03.2021. Підстава – 1258-IX. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (18.03.2021).

15. Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері: Указ Президента України № 534 від 01.12.2016 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5342016-20814>

16. Про рішення РНБО України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 392 від 14.09.2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

17. Росту Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Политические исследования*. 1996. № 5. С. 8–15.

18. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.): навчальний посібник. Київ: Либідь, 1998. 296 с.

19. Соціогуманітарні чинники інтеграції і консолідації українського суспільства: аналітична доповідь / авт. кол.: В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, О. М. Петров та ін. Київ: НАДУ, 2018. 160 с.

20. Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічних досліджень. Київ: Інститут Горшеніна, 2017. 42 с.

21. Цверде Э. Европа – христианская сверхнация в объединяющемся мире? *Европа*. 2002. Т. 2. № 1 (2). С. 129–151.

22. Шмиттер Ф. Процесс демократического транзита и консолидации демократии. *Политические исследования*. 1999. № 3. С. 30–33.

REREFENCES

1. HAI-NYZHNYK, P. (2011). Solidarity as a Socio-Political Concept: Outline on the History of Development in Europe and Ukraine. *Hilea*. Vol. 44 (2), pp. 5-24. [in Ukr.]

2. HUNTINGTON, S. (2005). Three Waves of Democratization. In: PROTSENKO, O., comp. *Democracy: An Anthology*. Kyiv: Smolokyp, pp. 574-582. [in Ukr.]

3. GIDDENS, E. (2004). *Unstoppable World: How Globalization Transforms Our Lives*. Kyiv: Alterpress. 100 p. [in Ukr.]

4. DIAMOND, L. (2005). Consolidation of Democracy and Political Culture. In: PROTSENKO, O., comp. *Democracy: An Anthology*. Kyiv: Smolokyp, pp. 882-942. [in Ukr.]

5. DAL, R. (2005). Democratic Transformations. In: PROTSENKO, O., comp. *Democracy: An Anthology*. Kyiv: Smolokyp, pp. 563-573. [in Ukr.]

6. KOLODII, A. (1999). On the Issue of the Political Regime in Ukraine (an Attempt at a Transitive Approach). *Modernity*. № 7–8, pp. 84-96. [in Ukr.]

7. KRYSAHENKO, V. (2021). Ontology of National Interests of Ukraine: System Priorities. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (79), pp. 8-29 [in Ukr.]

8. LAVENTAL, A., BYTAR, S. (2018). *From Authoritarian Rule to Democratic Rule*. Stockholm: International IDEA/MUDCH, 86 p. [in Rus.]

9. PETUKHOVA, O. (2015). Consolidation: Essence and Types. *Investytsii: praktyka ta dosvid* (Investments: Practice and Experience), № 3, pp. 130-135. [in Ukr.]

10. BUROV, S., VELYCHKO, N., comp., et al. (2017). *Human Rights and Local Democracy*. Kyiv: Ukrainian Helsinki Human Rights Union, 92 p. [in Ukr.]

11. *On the Imposition of Martial Law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine № 64/2022 of February 24, 2022*. [online] Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (February 24, 2022). [in Ukr.]

12. *On the Internal and External Situation of Ukraine in 2013: Annual Message of The President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: NISS, 576 p. [in Ukr.]

13. *On Voluntary Unification of Territorial Communities: Law of Ukraine № 157-VIII of*

February 5, 2015. [online] Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#n91. [in Ukr.]

14. *On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine № 280/97-BP of April 21, 1997. Edition of March 18, 2021. The Basis is 1258-IX.* [online] Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вп#Text (March 18, 2021). [in Ukr.]

15. *On Priority Measures to Promote the Strengthening of National Unity and Consolidation of Ukrainian Society, Support of Public Initiatives in this Area: Decree of the President of Ukraine № 534 of December 1, 2016.* [online] Available at: president.gov.ua/documents/5342016-20814. [in Ukr.]

16. *On the Decision of the National Security Council of Ukraine dated September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine": Decree of the President of Ukraine №392 of September 14, 2020.* [online] Available at: president.gov.ua/documents/3922020-35037. [in Ukr.]

17. RUSTOW, D. (1996). Transitions to Democracy. Toward a Dynamic Model. *Polis. Politicheskie issledovania* (Political Studies), № 5, pp. 8-15. [in Rus.]

18. SAS, P. (1998). *Political Culture of Ukrainian Society (End of the 16th – First Half of the 17th Century): A Tutorial.* Kyiv: Lybid, 296 p. [in Ukr.]

19. TROSHCHYNSKYI, V., SKURATYVSKYI, V., PETROV, O., et al. (2018). *Socio-Humanitarian Factors of Integration and Consolidation of Ukrainian Society: An Analytical Report.* Kyiv: NAPA, 160 p. [in Ukr.]

20. *Ukrainian Society and European Values: Report Based on the Results of Sociological Research.* (2017). Kyiv: Gorshenin Institute, 42 p. [in Ukr.]

21. TSVERDE, E. (2002). Is Europe a Christian Supernation in a Unifying World? *Europe.* Vol. 2, № 1 (2), pp. 129-151. [in Rus.]

22. SHMITTER, F. (1999). Process of Democratic Transit and Consolidation of Democracy. *Polis. Politicheskie issledovania* (Political Studies), № 3, pp. 30-33. [in Rus.]

Сучасна Україна переживає один із найскладніших періодів у своїй історії. З одного боку, збулася віковична мрія українського народу про вивільнення від іноземного гніту та здобуття державної незалежності, з другого – постали численні виклики та загрози її існуванню, пов'язані як із внутрішніми пострадянськими реліктами, так і з відвертими зовнішніми зазіханнями на її суверенітет та територіальну цілісність. За цих умов проблемою загальнонаціонального значення є обрання таких стратегій та пріоритетів розвитку держави, котрі б максимальним чином відповідали національним інтересам України.